

Araştırma Makalesi / Research Article

Türkiye’de Düzey 1-TR8 ve TR9 Bölgelerinde Tarım Sektöründe Düzenlenen Yatırım Teşvik Belgelerinin Analiz ve Değerlendirilmesi*

Analysis and Evaluation of Investment Incentive Certificates Issued in Agriculture Sector in Level 1-TR8 and TR9 Regions in Turkey

Neriman Yörür¹
Yağız Dağhan Derinsu²

MAKALE BİLGİSİ

Başvuru: 03.04.2024
Revizyon (1): 14.04.2024
Revizyon (2): 19.04.2024
Kabul: 29.04.2024
Yayın: 30.04.2024

Anahtar Kelimeler

*Yatırım teşvik belgesi
Tarım sektörü
TR8 Bölgesi
TR9 Bölgesi*

Jel Kodları

E22, F23, O13, S18, S10

ÖZ

Bu çalışma kapsamında; Türkiye’de Karadeniz Bölgesi’nde, İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırmasına göre TR8 ve TR9 Bölgeleri özelinde tarım sektöründe düzenlenen yatırım teşvik belgeleriyle (yerli sermaye ve doğrudan yabancı sermaye) değişen teşvik politikaları arasındaki ilişki analiz edilerek değişen teşvik politikalarının yatırımları uyarıp uyarmadığı ve teşvik belgeli yatırımlarla istihdamın artıp artmadığının tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Araştırma yöntemi olarak niceliksel ve niteliksel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Bu kapsamda öncelikle konuyla ilgili yapılmış çalışmaları değerlendirmek amacıyla yerli ve yabancı literatür taraması yapılmış ve Türkiye’deki yatırım teşvik politikaları ve yasal düzenlemelerinin tarihsel süreç içerisinde değişimi incelenmiştir. 2001-2020 arası tarım alanında düzenlenen yatırım teşvik belgelerinin (YTB) yıllar itibariyle hem Türkiye genelinde hem de TR8 ve TR9 Bölgeleri kapsamında dağılımlarının analizi yapıp grafikleri oluşturulduktan sonra basit doğrusal regresyon analizi yöntemiyle Türkiye’de ve TR8, TR9 Bölgeleri düzeyinde tarım sektöründe değişen teşvik düzenlemeleri sonrası teşvik belgesi ve istihdam arasındaki ilişki anlaşılmasına çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlar birbirleriyle karşılaştırılarak yatırımların artabilmesi için öneriler geliştirilmiştir.

MANUSCRIPT INFO

Submitted: 03.04.2024
Revised (1): 14.04.2024
Revised (2): 19.04.2024
Accepted: 29.04.2024
Published: 30.04.2024

Keywords

*Investment incentive certificate
Agriculture sector
TR8 Region
TR9 Region*

Jel Codes

E22, F23, O13, S10

ABSTRACT

Within the scope of this study, the relationship between investment incentive certificates (domestic capital and foreign direct capital) issued in the agricultural sector in the Black Sea Region of Turkey, TR8 and TR9 Regions according to the Classification of Statistical Regional Units and changing incentive policies has been analyzed to determine whether changing incentive policies stimulate investments and whether employment increases with incentive-certified investments. Quantitative and qualitative research methods were used as research methods. In this context, firstly, a review of domestic and foreign literature was conducted to evaluate the studies on the subject and the change in investment incentive policies and legal regulations in Turkey in the historical process was analyzed. After analyzing and graphing the distribution of investment incentive certificates (IICs) issued in the field of agriculture between 2001 and 2020 both in Turkey and in TR8 and TR9 Regions, simple linear regression analysis was used to understand the relationship between incentive certificates and employment after the changing incentive regulations in the agricultural sector in Turkey and TR8 and TR9 Regions. The results obtained are compared with each other and suggestions are developed to increase investments.

Önerilen Atıf

Suggested Citation

Yörür, N., & Derinsu, Y. D. (2024). Türkiye’de düzey 1-TR8 ve TR9 bölgelerinde tarım sektöründe düzenlenen yatırım teşvik belgelerinin analiz ve değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29(1), 40-58.

* * Bu çalışma Doç. Dr. Neriman Yörür danışmanlığında Yağız Dağhan Derinsu tarafından hazırlanan “İstatistiki Bölgelere Göre Türkiye’de 2000 Sonrası Tarım ve İmalat (Gıda-İçki) Sektörlerinde Düzenlenen Yatırım Teşvik Belgelerinin Dağılımının Değerlendirilmesi” başlıklı yüksek lisans tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

¹ Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, nerimanyorur@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4998-136X>

² Y. Şehir Plancısı, İzmir Büyükşehir Belediyesi, daghanderinsu@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5740-5856>

EXTENDED SUMMARY

Introduction and Research Purpose

Investment incentives are one of the important economic policy elements of states. Incentives are one of the tools used by investors to contribute to the growth and development of the economy by investing in certain sectors and certain regions. Incentive policies in Turkey have undergone many changes since the Republic period until today, and different incentive measures have been implemented in different periods to support investments. Questioning whether these incentives stimulate investments in different regions and what their results are is very important within the scope of questioning the success of incentive practices and evaluating the need to review them. This scope of work; In Turkey, according to the Statistical Regional Units Classification, to analyze and evaluate whether the changing incentive policies stimulate investments and their impact on employment by analyzing the relationship between the investment incentive certificates issued in the agricultural sector and the employment created after the changing incentive policies between 2001-2020, specifically for the TR8 and TR9 Regions is intended.

Methodology

Qualitative and quantitative research methods were used together as the study method. The incentive system and its practices, which have survived to the present day by applying different systems in Turkey, are discussed within the historical process, also taking into account political and economic changes. Using the data on the number of documents and employment amount in domestic and foreign capital types in the YTB table prepared between 01.01.2001 and 31.12.2020, obtained from the data prepared by the Ministry of Industry and Technology, General Directorate of Incentive Implementation and Foreign Capital, TR8 and Data was prepared in TR9 Regions with the help of Microsoft Office Excel program. The obtained data were evaluated using the simple linear regression analysis method.

The boundaries of the research were determined under three headings: region, time, and sector. TR8 and TR9 regions within the scope of NUTS were selected as the region, data prepared for the years 2001-2020 (domestic-foreign) were selected as the sector, and the agriculture sector, which is one of the five main sectors (energy, services, manufacturing, industry, and agriculture), was selected as the sector. Closed companies owned by domestic and foreign capital and canceled incentive certificates were not taken into account, only active and completion visa records were used.

Findings

As a result of the analyses carried out within the scope of the study; After 2000, the number of incentive certificates issued for domestic investors in the agricultural sector in Turkey increased gradually, and also in the TR8 Region, while this increase was slower in the TR9 Region. While there was a positive relationship between the number of incentive certificates issued for domestic investors in Turkey and employment, TR There is a positive relationship in the 8 Region, but there is no significant relationship in the TR9 Region, there is no positive relationship between the number of incentive certificates issued for foreign investors in Turkey and employment and the employment created by the number of incentive certificates issued for foreign investors in the TR8 Region. The results revealed that it does not have a significant effect, the employment increase rate of domestic investors is more positive than the employment created by foreign investors, and there are no foreign investors in the TR9 Region.

Conclusion and Discussion

Although it has been observed that the regional imbalances in Turkey have tended to decrease from time to time in terms of various criteria between the years 2001 and 2020, the retreats in the policies pursued to close the interregional development gaps in recent years and especially the instabilities in the neighboring countries in the southeast and east of Turkey are of priority. It affects the underdeveloped regions of Turkey. Incentive policies alone are insufficient to attract investments.

While the positive impact on investments has been seen as a result of the reconsideration and correction of incentive policies and regulations throughout the historical process, physical regional plans also emerge as an important tool today to attract investments, especially to underdeveloped regions, and to reduce interregional imbalance. To realize regional and economic development in terms of the economic development of cities and regions, the approaches in regional plans are very important to establish their connections with capital and increase their market power. If target and implementation integrity are not established between these upper-scale regional and spatial plans and lower-scale plans, regional imbalances will gradually increase and economic development problems will occur. While regional plans increase the competitiveness of that region, development is also achieved on a national scale. Therefore, the development approaches to be suggested when making regional planning will guide investors in the decision-making phase and will be a support tool to eliminate inter-regional imbalances and achieve equal development goals. Inter-institutional coordination and determination of institutional capacities in upper-scale plans will enable important problems to be overcome at a lower scale. To ensure coordination, central and local government institutions must work in cooperation. The regions in the country should be considered as a whole, and physical plans should be made for each region. The incentives received by regions and sectors should be determined, and decisions should be made at the physical planning stage according to these priorities.

Giriş

Dünyadaki ülkeler sosyal, bölgesel ve ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirebilmek için yeni ekonomik politikalar geliştirmektedirler. Ülkelerin bu politikaları geliştirirken kullandıkları araçlardan biri devletin ekonomik müdahalelerde kullandığı yatırım teşvikleridir. Teşviklerin; genellikle ülke sanayisini tesis etmek, korumak ve rekabete hazır hale getirmek, ülkenin uluslararası alanlarda yaşanan değişim ve gelişmelere uyum sağlayabilecek duruma gelmesini sağlamak, bölgelerarası gelir dağılımı adaletsizliğini ve dengesizliklerini gidermek, ihracatı artırmak, yabancı sermayeyi ülkeye çekmek (Duran, 2003), sermayeyi tabana yayarak rasyonel kaynak dağılımını sağlamak (Duran, 2003; Büyükuşay, 1993), ekonomik ve sosyal kalkınmayı sağlamak (Büyükuşay, 1993; Korkmaz vd., 1989; Duran, 2003), bölgesel kalkınmayı sağlamak, yatırımlar için kaynaklarda riski azaltmayı sağlamak, ekonomide uluslararası rekabeti sağlamak (Korkmaz vd., 1989), doğal kaynaklardan yeterli ölçüde yararlanılmasını sağlamak (Altınyıldız, 1992), istihdam yaratmak ve işsizliğin azaltılmasını sağlamak (Karakoyunlu, 1997; Duran, 2003) için uygulandığı görülmektedir.

Türkiye’de teşvik politikaları Cumhuriyet döneminden günümüze değin birçok değişikliğe uğramış ve yatırımları desteklemek amacıyla farklı dönemlerde farklı teşvik tedbirleri uygulanmıştır. Bu teşviklerin farklı bölgelerde yatırımları uyarıp uyarmadığı ve sonuçlarının ne olduğunun tespiti, teşvik uygulamalarındaki başarının sorgulanması ve yeniden gözden geçirilmesi gerekliliğinin değerlendirilmesi konusunda çok önemlidir.

Yatırım teşvik belgesi, genel bir tanımlamayla, yatırımcıların adına düzenlenen ve devletin sağladığı desteklerden yararlanma imkânı sağlayan bir belgedir. Türkiye’de yatırımların desteklenmesi için yerli ve yabancı sermayeye verilen teşvikler için düzenlenen yatırım teşvik belgeleri konusunda yükümlü mercii T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü’dür.

Bu çalışma kapsamında; Türkiye’de, İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırmasına göre TR8 ve TR9 Bölgeleri özelinde 2001-2020 yılları arasında tarım sektöründe düzenlenen yatırım teşvik belgeleriyle (yerli sermaye ve doğrudan yabancı sermaye) değişen teşvik politikaları arasındaki ilişki analiz edilerek değişen teşvik politikalarının yatırımları uyarıp uyarmadığını, istihdamı artırıp artırmadığını analiz etmek ve değerlendirmek amaçlanmıştır.

Çalışmanın yöntemi olarak Türkiye’deki yatırım teşvik sistemi ve uygulamalar açısından niteliksel bir araştırma yöntemi kullanılırken, mevcut durumu ortaya koymak için ise niceliksel bir araştırma yöntemi kullanılmıştır. Farklı sistemler uygulanarak günümüze kadar gelen teşvik sistemi ve uygulamaları siyasi ve ekonomik değişimler de göz önüne alınarak tarihsel süreç içerisinde ele alınmıştır. T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü’nün hazırladığı verilerden elde edilen, 01.01.2001 – 31.12.2020 tarihleri arasında düzenlenen ve Bakanlığın internet sitesinden elde edilen, YTB tablosundaki yerli ve yabancı sermaye türlerinde belge adedi ve istihdam miktarı verilerinden yararlanılarak, Türkiye’deki İBBS (İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırması) ’ye göre Düzey 1, Düzey 2 ve Düzey 3 Aralıklarında, Avrupa Birliği (AB) uyum sürecinde oluşturulan İBBS’ye göre TR8 ve TR9 Bölgelerinde Microsoft Office Excel programı yardımıyla veriler hazırlanmıştır. Elde edilen veriler basit doğrusal regresyon analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir.

Bu araştırmanın sınırları bölge, zaman ve sektör olarak üç sınırlayıcı altında belirlenmiştir. Bölge olarak AB uyum sürecinde oluşturulan İBBS kapsamında TR8 ve TR9 bölgeleri, zaman olarak 2001 – 2020 yılları için hazırlanan veriler (yerli-yabancı), sektör olarak ise beş ana sektörden (enerji, hizmetler, imalat, sanayi ve tarım) tarım sektörü seçilmiştir. Yerli ve yabancı sermayeye ait kapatılan şirketler ve iptal edilen teşvik belgeleri dikkate alınmamış, sadece aktif ve tamamlama vizesi yapılmış kayıtlar kullanılmıştır.

TR8 Batı Karadeniz; TR81 Zonguldak Alt Bölgesi (TR 811 Zonguldak, TR 812 Karabük, TR 813 Bartın), TR 82 Kastamonu Alt Bölgesi (TR 821 Kastamonu, TR 822 Çankırı, TR 823 Sinop), TR 83 Samsun Alt Bölgesi (TR 831 Samsun, TR 832 Tokat, TR 833 Çorum, TR 834 Amasya), TR9 Doğu Karadeniz ise; TR 90 Trabzon Alt Bölgesi’nden (TR 901 Trabzon, TR 902 Ordu, TR 903 Giresun, TR 904 Rize, TR 905 Artvin, TR 906 Gümüşhane) oluşmakta ve çalışma tüm bu alt bölgeleri kapsamaktadır.

Çalışmanın konusuyla ilgili literatür araştırması yapıldığında; teşvik sistemlerini, politikalarını ve yasal düzenlemeleri inceleyen çalışmalar (Sarıöz, 2006); (İnce, 2008); (Noyan, 2016); (Ersungur ve Takım, 2018); (Eser, 2011); (Öz ve Buyrukoğlu, 2015); (Başaran, 2019); (Çevik, 2019); (Çoban, 2019); (Engin, 2019); (Evlıyaoğlu, 2019); (Kolay, 2019); (Demir Deda, 2020); (İnce, 2020); (Yılmaz, 2020); (Bolkan, 2010); yatırım teşviklerinin hangi faktörler tarafından belirlendiğini inceleyen çalışmalar (Yavan, 2012); (Sevinç, 2014); (Çelebi, 2017); (Çelik, 2017); teşvik belgesi almış yatırımları sektörler ve bölgeler aracılığıyla inceleyen çalışmalar (Mısırlıoğlu, 1981); (Yavan, 2006); (Tezel, 2014); (Temir, 2019); (Yolcu, 2019); (Altay, 2020); firmaların yatırım teşviklerinden yararlanma durumlarını ve sonuçlarını inceleyen çalışmalar (Özdaş, 2009); (Kılıç, 2015); (Dalkılıç, 2017); (Çelik, 2018); (Ekinci Hamamcı ve Kahraman, 2020); (Köseoğlu, 2019); (Yayar ve Demir, 2012); (Bernini ve Pellegrini 2011); (Erden ve Karacay Çakmak, 2005); uygulanan politikaların ekonomik gelişmeler üzerindeki etkisinin istenilen doğrultuda olup olmadığını inceleyen çalışmalar; (Yavan, 2011); (Aytaç, 2019); (Gerni vd., 2015); (Bartık, 2018); (Petrakis, 2012); teşviklerin ve yatırımların illerin kalkınması, bölgesel gelişmişlik, üretim ve istihdama katkısını inceleyen çalışmalar (Organ, 1998); (Kaynar, 2001); (Özkök, 2009); (Alyu, 2009); (Çınar, 2013); (Ünsaldı, 2006); (Öztürk ve Aktar, 2009); (Üzümcü vd., 2018); (Efe, 2020); (Öz ve Buyrukoğlu, 2015); (Gabe ve Kraybill, 2002); teşvik belgeli yatırımlarla istihdam arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların (Demirli ve Biber, 2018); (Tomo, 2020); (Baykul ve İşden, 2019); (Teker, 2019); (Selim vd., 2014); (Çiftçi ve Koç, 2013); (Adamek ve Rbykova, 2015); (Yavuz, 2010); (Peters ve Fisher, 2004); (Alıcı, 2019); (Yanikkaya ve Karaboğa, 2017); (Zanbak ve Özdemir, 2019); (Karaalp, 2014); (Schalk ve Untiedt, 2000); yatırım teşviklerinin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına etkisini inceleyen

çalışmalar (Cleeve, 2008); (Kokkinou ve Psycharis, 2004); (Klemm ve Parys, 2009); bölgesel yatırım teşviklerinin bölgesel kalkınma ve bölgesel ekonomik büyüme üzerine etkilerini inceleyen çalışmaların (Recepoğlu ve Değer, 2016); (Demirtaş ve Aksel, 2018); (Şahin ve Uysal, 2011); (Ticknell ve Dicken, 1993); (Fisher ve Peters, 1998); Karaçay-Çakmak ve Erden, 2004); (Ayele, 2006); (Gorin, 2008); (Ali ve Hassan, 2008); (Mehralizade, 2019); (Gülmez ve Yalman, 2010); (Akan ve Arslan, 2008); (Yavan, 2011); (Bondoni ve Greenbaum, 2007) ağırlık kazandığı tespit edilmiştir.

Literatür kapsamında Türkiye’de 2000 yılı öncesi yapılan çalışmalara bakıldığında; teşvik sistemlerinin sektörlere göre seçici davranması gerektiği, genel teşvik araçlarıyla tüm yatırımların desteklenmesinin mümkün olmadığı sonuçlarına erişilmiştir. Yapılan tüm çalışmaların sonuçlarına bakıldığında 2001-2018 yılları kapsamında YTB başına düşen istihdam sayısının düştüğü, personel başına yapılan harcama tutarlarının artmasıyla 2012 yılından sonra bu düşüşün daha da hızlandığı görülmektedir.

Literatürde Türkiye’de 2000 yılı sonrasında yapılan çalışmalarda ise; teşvik politikalarının tarım sektöründe bazı bölgeler için yeterli düzeyde olduğu, sabit yatırım verileri kullanılarak teşvik sistemi kapsamının artırılması gerektiği, teşvik politikalarının makro düzeyde etkisiz kaldığı ve düzenleme aşamasında bölgeleri kendi başına değil komşu bölgelerin özellikleriyle beraber düşünülmesi gerektiği, yatırımlar için huzur ve güvenin sağlanmasıyla beraber oluşturulacak bir teşvik sisteminin hem yararlanacak firma sayısını hem de istihdam oranını yükselteceği, teşvik sisteminin yapısı ve desteklerle ilgili çoğu yatırımcının bilgi sahibi olmadığı, yatırım teşviklerinin bölgesel gelişmişlik farklarının giderilmesinde bir etkisinin bulunmadığı sonuçlarına erişilmiştir. Yapılan tüm çalışmalarda paralel sonuçlara erişildiği görülmektedir. Yabancı literatüre bakıldığında da daha çok teşvik belgeli yatırımlarla istihdam arasındaki ilişkiyi, yatırım teşviklerinin bölgesel kalkınma ve bölgesel ekonomik büyüme üzerine etkilerini ve yatırım teşviklerinin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına etkisini inceleyen çalışmaların ağırlık kazandığı görülmektedir.

1. Kavramsal ve Kuramsal Açıklamalar

Yatırım, basit anlamda bir emek sonucu elde edilen ve gelecekte değer kazanması ya da kazanç getirisi beklenen şey olarak tanımlanabilir. İktisat biliminde ise yatırım bir ekonomide belirli bir dönemde mevcut sermaye malları ve teçhizatına yapılan eklemeler (Dinler, 1998), ya da başka bir ifadeyle yeni sermaye malları için yapılan (Abel ve Bernanke, 2001) ülkenin gelecekteki üretim kapasitesini artırıcı (Tunca, 1999) harcamalar olarak tanımlanmaktadır. Yatırımlar, yerli ve yabancı olmak üzere iki farklı sermaye tarafından yapılabilir. Yerli ve yabancı yatırımlar devletler tarafından farklı şekillerde teşvik araçları kullanılarak artırılmaya çalışılmıştır. Yatırım teşvikleriyle bazı sektör veya bölgelere yönlendirmek amacıyla belirli kuruluş veya gruplara ekonomik avantajlar sağlanmaktadır (James, 2013).

Ekonomik büyümenin temel belirleyicisinin sermaye birikimi olduğu ve bunun için de yatırımların artırılması gerektiği çok defa vurgulanmıştır (Smith, 1776; Harrod,1939; Domar, 1946; Perroux, 1950; Solow, 1956; Romer, 1986; Lucas,1988; De Long ve Summers, 1991; Barro ve Salai Martin, 2004).

1960’lı yıllardan itibaren bölgesel dengesizlikleri ortadan kaldırmak ve bölgesel kalkınmayı sağlamak için teşviklerin ekonomide önemli bir yer alması gerektiği birçok uzman tarafından ifade edilmiştir (Armstrong ve Taylor, 2000; Peters ve Fisher, 2004). Özellikle az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde daha fazla görülen bölgesel dengesizlikler (Chaudhuri ve Holbrook, 2001) kamu tarafından teşvik uygulamalarıyla (finansal, mali, vergisel ve diğer) giderilmeye çalışılmıştır. Ülkeden ülkeye ve zamanla değişen teşvik politikalarının etkinliği konusunda yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda teşviklerin olumlu ve olumsuz etkilerine yönelik farklı ülkelerde farklı sonuçlar elde edilmiştir.

Teşvik uygulamalarının bölgesel kalkınma üzerindeki etkilerini inceleyen bazı çalışmalarda teşviklerin bölgesel dengesizlikleri giderdiği ve bölgesel istihdam artışları sağladığı sonuçlarına ulaşırlarken (Schalk ve Untiedt,2000; Rabasa ve Chalk, 2001; Tung ve Cho, 2001; Gabe ve Kraybill, 2002; Erden ve Karaçay Çakmak, 2005; Bondonio ve Greenbaum, 2007; Akan ve Arslan, 2008; Cleeve, 2008; Tekin, 2009; Klemm ve Parys, 2009; Gülmez ve Yalman, 2010; Yavuz, 2010; Van Parys ve James, 2010; Bernini ve Pellegrini, 2011; Petrakis, 2012; Karaalp, 2014; Selim vd., 2014; Adamek ve Rbykova, 2015; Chaurey, 2016; Dicken ve Ticknell, 2016; Bartik, 2018; Köseoğlu, 2019) bazı çalışmalarda ise teşviklerin olumlu bir durum yaratmadığı konusundaki sonuçlara da ulaşılmıştır (Ali ve Hassan, 2008; Gorin, 2008; Yavan, 2011; Şahin ve Uysal, 2011; Ayele, 2006; Demirtaş ve Aksel, 2018; Alıcı, 2019; Yanikkaya ve Karaboğa, 2017). Bu çalışmalarda farklı ülkelerde elde edilen farklı zamanlardaki farklı sonuçlar teşvik sistemlerinin farklı ülkelerdeki ekonomik yapının değişiminden kaynaklanabilmektedir.

2. Türkiye’de Yatırım Teşvik Politikalarının Tarihçesi

Türkiye’de yatırım teşvik uygulamaları Osmanlı döneminden beri uygulanmaktadır. Cumhuriyet’in kuruluşundan günümüze kadar geline sürede Türkiye’de uygulanan kalkınma programları incelendiğinde; bölgesel gelişmişlik farklarının giderilmesi ve mevcut kaynakların etkin kullanımının her zaman gündemde yer aldığı ve farklı dönemlerde farklı teşvik uygulamalarının uygulandığı anlaşılmaktadır. Türkiye’de teşvik programlarının uygulanmasıyla ilgili düzenlemeler Cumhuriyet dönemi öncesinde başlamaktadır. Yatırım teşvik belgeleri ise yatırımların devlet tarafından desteklenmesi amacıyla Türkiye’de 1968 yılından itibaren düzenlenmeye başlamıştır (Özkök, 2009). 1913’te çıkartılan Teşvik-i Sanayi Kanun-u Muvakkatiyle başlayan yasal süreç, farklı sistemler uygulanarak günümüze kadar gelmiştir.

1923 yılında İzmir’de toplanan Birinci İktisat Kongresinde alınan kararlar sonucunda 1055 sayılı Teşvik-i Sanayi Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla özel firmalara birtakım teşvikler verilmiştir (Coşkun, 1983). Teşvik-i Sanayi Kanunun çıkışından sonra Birinci Dünya Savaşının başlamasıyla ülkede yaşanan ekonomik ve siyasi krizler nedeniyle yasadan beklentiye karşılayamamıştır. 1923 sonrası savaşın bitmesiyle birlikte 1929 yılına kadar tarımın ekonomide ağırlıklı olarak yer kapladığı dönem olmuştur. Bu dönemde tarımsal alanda kalkınmaları destekleyecek mekanizmalar kurulmuştur ve tarımsal faaliyetler desteklenmiştir (Çakıcı, 2013). 1923-

1929 döneminde özel sektörün devlet kontrolünde olduğu bir ekonomi politikası izlenmiştir. 1930 yılında İkinci Sanayi Kongresi düzenlenmiş, sanayi planları hazırlanmış ve milli sanayiye geliştirmek için önlemler alınmıştır (Afşar, 1999). Demiryolu, elektrik, su, tramvay gibi kamu hizmetleri sayılan alanlarda faaliyet gösteren yabancı sermayeli kuruluşların birçoğu devletleştirilmiştir (Erçakar, 2005).

1932-1950 yılları arasında devletin ekonomideki ağırlığı daha da artmış ve karma ekonomik düzen benimsenmiştir. 1934 yılında esnaf ve sanatkârlara kredi desteği sağlamak amacıyla İller Bankası kurulmuştur. 1945 yıllarına gelindiği zaman liberal bir ekonomik politika benimsenmeye başlanmış ve özel sektör yatırımları öncelik kazanmıştır. Bu politika doğrultusunda özel sektöre kredi olanakları sağlanmış, girişimciler yatırıma özendirilmiş, hazine kaynakları ekonomiye aktarılmış, özel sektörün giremeyeceği büyük ölçekli yatırımlara kamunun girmesiyle altyapı yatırımları hızlanmıştır (Altınyaldız, 1992).

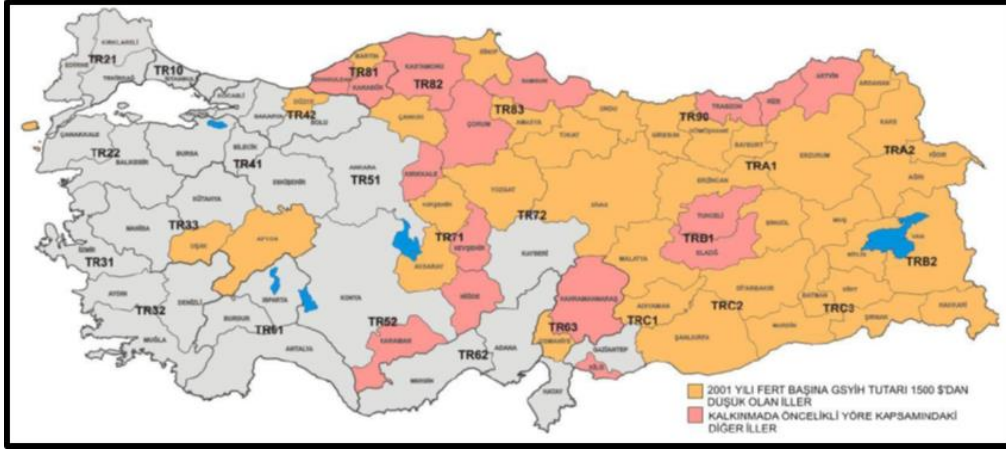
1950-1960 döneminde hem yerli yatırımcıların desteklenmesi hem de yabancı sermaye çekmek amacıyla liberal ekonomi politikası izlenmiştir (Aşıkoğlu, 1988). 1950'lerden itibaren Türkiye'de yabancı sermayeye karşı daha olumlu bir yaklaşım içerisine girilmiştir (Bal ve Göz 2010). İkinci Dünya Savaşı sonrasında ve çok partili dönemde farklı bir yol izlenmiş ve 1960 yılına kadar bu dönemde Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ve Petrol Kanunu'yla yabancı sermayenin yatırımları teşvik edilmiştir. Fakat sermaye kapsamını dar tutması, para transferlerine sınırlamalar koyması gibi sebeplerle yeterli sayıda yabancı sermaye akımı sağlayamamıştır (Uras, 1979). 18 Ocak 1954 tarihinde kabul edilen 6224 sayılı Kanun çıkarılmıştır. Bu kanunla yabancı sermayeye birçok kolaylıklar tanınmıştır. Bu Kanun 17 Haziran 2003 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır. 1950-1960 döneminde devletin yol, baraj ve enerji altyapı yatırımlarına önem verdiği ve özel sektör yatırımlarının Marmara ve Ege Bölgelerinde yoğunlaştığı, görülmektedir. Kalkınma planlarının yapılmaya başlandığı bu dönemde DPT kurulmuş ve 1963 yılından itibaren beş yılda bir kalkınma planları hazırlanmıştır.

1963 yılından itibaren Türkiye ekonomisinde planlı dönem olarak adlandırılan yeni bir dönem başlamıştır. Yapılan planlarda yabancı sermayeye ihtiyaç ortaya çıkmış ve uygulanacak politikalarla yabancı sermayenin girişini kolaylaştırıp ülke ekonomisine katkısının artması amaçlanmıştır. Yabancı sermayenin çalışma şartları daha etkin bir hale getirilmiş, gümrük muafiyetleri ve yatırım indirimleri gibi imkanlar sağlanmıştır (Candemir, 2006). Beşer yıllık olarak oluşturulan kalkınma planlarında ekonomi için sanayi öncü sektör olarak belirlenmiştir. Planlı dönemin ilk yıllarında ithal ikameye dayalı sanayileşme, yerli üretimi destekleyen ve ithalatı yasaklayan bir yapı benimsenmiştir. Bölgelerarasındaki gelişmişlik farkını azaltmak için hem özel hem de kamu sektörünü içeren bir ekonomik model oluşturulmuştur (Yavan, 2011). Sanayi için gerekli orta ve uzun vadeli finansman ihtiyacının karşılanması için Sınai Yatırım ve Kredi Bankasıyla Devlet Yatırım Bankası kurulmuştur (Afşar, 1999). 1967 yılına kadar çeşitli kamu kurumları tarafından yürütülen teşvik tedbirleri, 28 Temmuz 1967 tarihinde bağımsız bir birim olarak Başbakanlığa bağlı olarak "Yatırımları ve İhracatı Geliştirme ve Teşvik Bürosu"nda toplanmıştır. Daha sonra 12585 sayılı Kararnameyle yeni teşvik önlemlerini içeren "Teşvik Belgesi" uygulamasına geçilmiştir. 1968 yılında 22 il KÖY (Kalkınmada Öncelikli Yörelere) ilan edilerek desteklenmesi uygulamasına geçilmiştir.

1973 yılında dünyada yaşanan petrol krizi hem sanayileşmeyi hem de döviz akışını olumsuz etkilemiştir (Aşıkoğlu, 1988). 1974-1979 yıllarında Türkiye'den sermaye çıkışı olmaya başlamıştır (Erçakar, 2005). Bu dönemin sonlarına doğru politik çekişmelerin yaşandığı ve ekonomide gerilemenin olduğu gözlenmiştir. İç pazarda petrol, şeker, sigara, yemeklik yağ gibi temel malların temininde bile büyük zorluklar yaşanmıştır. Kamunun girişimciliğine önem verilmiş ve özel kesimden kamuya fon aktarılması öngörülmüştür (Afşar, 1999). Dünya çapında yaşanan krizler, ülke içinde yaşanan ekonomik sorunlar, artar dış borç, döviz krizi gibi nedenlerden dolayı yatırım teşvik programlarında istenilen sonuçlar alınamamış ve sonrasında 24 Ocak 1980 ekonomik kararları açıklanmıştır. Bu kararlar doğrultusunda dışa açılma yönünde bir politika izlenmeye başlanmıştır. 25 Ocak 1980 tarihinde Başbakanlığa bağlı olarak kurulan Yabancı Sermaye Dairesi, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü ismi önce 1991'de DPT'ye, 1994'te ise Hazine Müsteşarlığının bünyesine katılmıştır.

1985-1994 döneminde yatırımları ve ihracatı teşvik etmek amacıyla gümrük muafiyeti, teşvik primi, yatırım indirimi, döviz tahsisi, KDV erteleme, taşınma desteği, satıcı kredisi, inşaat harcı istisnası, orta ve uzun vadeli kredilerle ilgili düzenlemeler yapılmıştır (Çamur, 1991). 1990-1994 döneminde yatırım ve ihracatın özendirilmesine dair önlemlerde doğrudan ödeme şeklindeki devlet yardımlarının yerini dolaylı yardımlara bıraktığı görülmektedir. 1994 yılında teşviklerde tüm bölgeler sanayi kuşağı sayılmış ve eşit oranda teşviklerden faydalandırılmıştır. 1998 yılında teşvik uygulamalarında bu uygulamadan vazgeçilmiş ve gelişmiş, normal, KÖY adı altında sınıflandırma yapılarak teşvikler belirlenmiştir (Sarıöz, 2006). 2000'li yılların başında teşvik sisteminin değiştirilme süreci başlamış ve 2004 yılında 5084 sayılı Yatırım ve İstihdamı Teşvik Yasasıyla düzenlemeler yapılmıştır. 5084 sayılı Kanun kapsamındaki iller Şekil 1' de yer almaktadır.

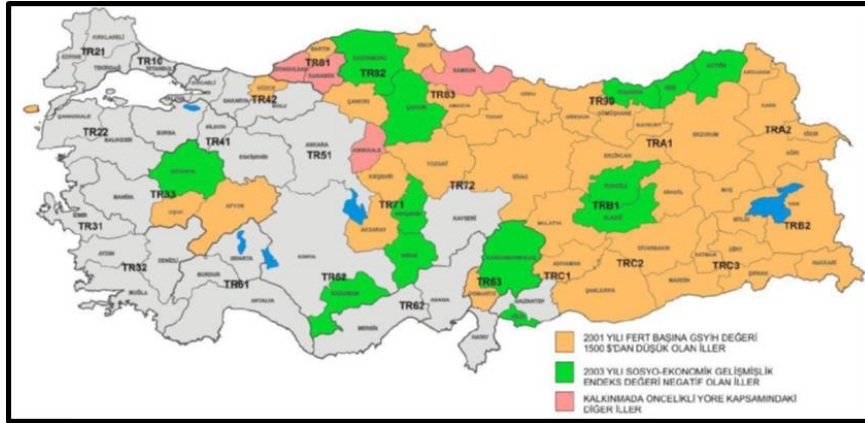
Şekil 1. 5084 Sayılı Kanun Kapsamındaki İller

Kaynak: T.C. Başbakanlık DPT Müsteşarlığı, 2011

36 ilde başlatılan teşvik uygulamaları 2005 yılında 5350 sayılı kanunla yapılan değişiklikle 49 ile genişletilmiş ve bu iller Şekil 2’de belirtilmiştir. 2009 yılında kentlerin potansiyellerine göre tekrar hazırlanmıştır (T.C. Başbakanlık DPT Müsteşarlığı, 2011).

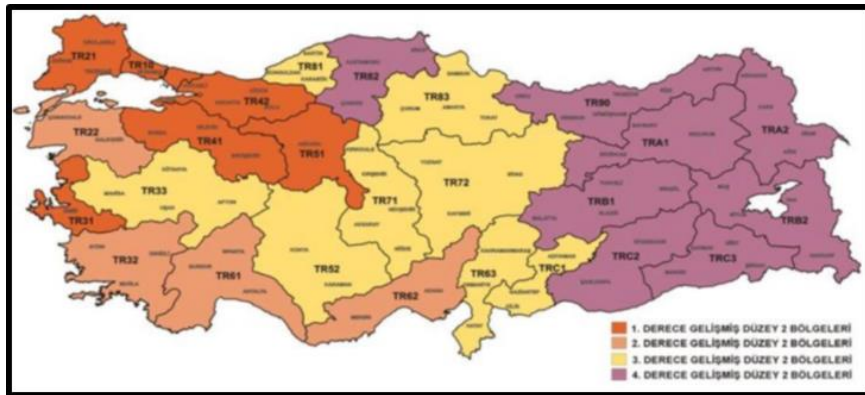
Şekil 2. 5350 Sayılı Kanunla Teşvik Kapsamına Alınan İller

Kaynak: T.C. Başbakanlık DPT Müsteşarlığı, 2011

16 Temmuz 2009 tarih ve 15199 sayılı Yatırım Teşvik Sistemiyle kentlerin potansiyelleri dikkate alınarak teşvik ve sübvansiyonla desteklenen yeni bir sistem ortaya konulmuştur. Şekil 3’te görüldüğü üzere 81 ilin tamamı sosyal ve ekonomik gelişmişlik açısından 4 bölgeye ayrılmıştır (Karabıçak, 2013).

Şekil 3. 15199 Sayılı yatırım teşvik sistemiyle oluşturulan Düzey 2 İBBS bölgeleri

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2012

2012 yılında ise halen yürürlükteki başka bir sistem hazırlanmıştır. Haziran 2012’de uygulanmaya başlayan “Yeni Teşvik Sistemi” en kapsamlı teşvik sistemidir. Kalkınma Bakanlığı tarafından il bazında ayrı ayrı belirlenen 61 sosyal gelişmişlik kriteri baz alınarak 6 kademeli yeni bölgesel harita Şekil 4’teki gibi hazırlanmıştır. Her bölge için destek konusu sektör ve yatırım tutarı belirlenmiştir. Avantajlar 1. bölgeden 6. bölgeye doğru yükselmektedir. 2012 yılından sonra da zaman zaman yapılan ilavelerle özellikle sanayi, enerji ve teknoloji alanında teşvik sistemi geliştirilmek istenmiştir (Yılmaz, 2017; T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2012). 2004 ve 2006

yıllarında 3 çeşit destek unsuru varken, 2009 yılındaki düzenlemeyle 5, 2012 yılındaki mevcut düzenlemeyle de 8 olmuştur (Yılmaz, 2017). 2016 yılından sonra ‘‘Cazibe Merkezleri Programı’’ gibi ek paketlerle bu düzenlemelere ilave yapılmıştır (Karabıçak, 2013; T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2012).

Şekil 4. 3305 Sayılı yeni teşvik sistemi hazırlanan 6 kademeli yeni bölgesel harita

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2012

Türkiye’deki yatırım teşvik politikalarına bakıldığında; bu politikaların hem dış hem de iç dinamikler olarak ekonomik ve siyasi krizlerden etkilendiği, buna rağmen hem yerli yatırımcıyı desteklemek hem de yabancı yatırımcıyı ülkeye çekmek konusunda her dönem teşvik düzenlemelerinin önceki hatalardan ders çıkarılarak geliştirildiği değerlendirilmesi yapılabilmektedir. Özellikle bölgesel dengesizliklerin giderilmesi ve bölgesel kalkınmayı hızlandırabilmek amacıyla verilen teşviklerin tek başına yeterli olmasına da ülke için çok büyük önem arz ettiği söylenebilir.

3. Türkiye’deki Teşvik Düzenlemelerinin Karadeniz Bölgesi’nde TR8 ve TR9 Alanında Tarım Alanında Yerli ve Yabancı Sermaye İçin Düzenlenen Teşvik Belgeli Yatırımlara Etkisi

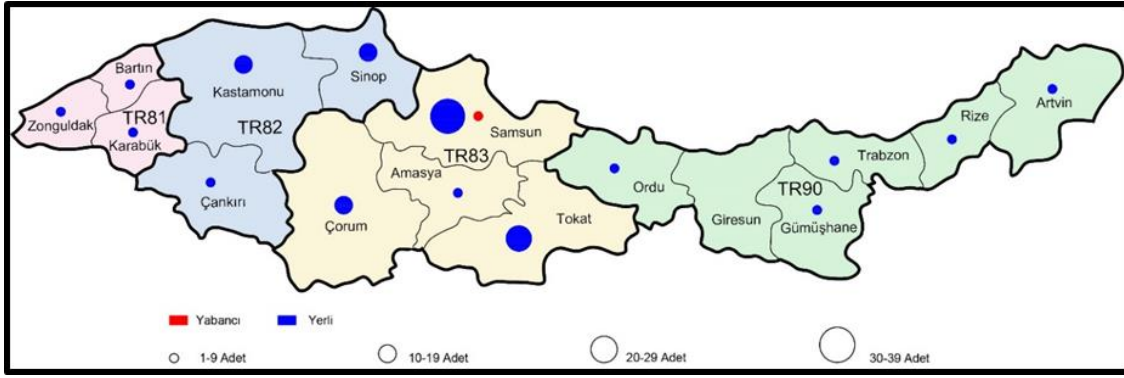
Teşvik belgeli yatırımların Türkiye’de hangi bölgelerde ne düzeyde olduğunun saptanabilmesi ve değerlendirilmesi teşvik politikalarının sorgulanması ve geliştirilmesi anlamında büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada örnek alan olarak seçilen Karadeniz Bölgesinde TR8 ve TR9 Bölgelerinde teşvik belgeli yerli ve yabancı sermaye yatırımlarının ne düzeyde olduğu ve ne kadar istihdam yaratabildiklerine dair bir çalışma literatürde bulunmamaktadır.

Çalışma kapsamında Karadeniz Bölgesi’nde TR8 ve TR9 alanında tarım alanında yerli ve yabancı sermaye yatırımları için tarım sektöründe düzenlenen yerli ve yabancı sermaye tarafından alınan yatırım teşvik belgesi adetleri ve bu belgelerle yaratılan toplam istihdam miktarları değişimleri, T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü’nün hazırladığı 01.01.2001 – 31.12.2020 tarihleri arasında yerli ve yabancı sermaye adına düzenlenen yatırım teşvik belgeleri tablosundan yararlanarak hazırlanmıştır. Tarım sektöründe yatırım teşvik belgelerinin (YTB) ve toplam istihdam değerlerinin 2001-2020 yılları arasındaki yıllar itibariyle için hem Türkiye’deki hem de TR8 ve TR9 alanları için değişimini görebilmek ve karşılaştırmak amacıyla grafikler oluşturulmuştur. Basit doğrusal regresyon analizi yöntemiyle teşvik belgeli yatırımlar ve yarattığı istihdamın değerlendirmesi yapılmıştır.

Türkiye’de 2000 sonrası teşvik düzenlemelerinin tarihçesine bakıldığında yasal düzenlemelerin değişmesi açısından 2004, 2005, 2009, 212 ve 2016 yıllarının kırılma noktaları olduğu söylenebilir. Bu düzenlemelerden sonra tarım sektöründe teşvik belgelerinin ve istihdamın artıp artmadığının da hem Türkiye toplamı hem de TR8 ve TR9 Bölgeleri için değerlendirmesi yapılmıştır.

TR8 ve TR9 Bölgelerinde 2001-2020 yılları arasında alınan YTB sayısının illere göre dağılımına bakıldığında; en fazla Samsun (30-39 adet) ve Tokat (20-29 adet) illeri için yerli yatırımcı tarafından başvuru yapıldığı görülmektedir. Bu bölgedeki illerden Giresun ilinde ise YTB için hiç başvuru yapılmadığı görülmektedir. Yabancı yatırımcı tarafından ise sadece Samsun ilinde (0-9 adet) YTB için başvuru yapıldığı görülmektedir (Şekil 5).

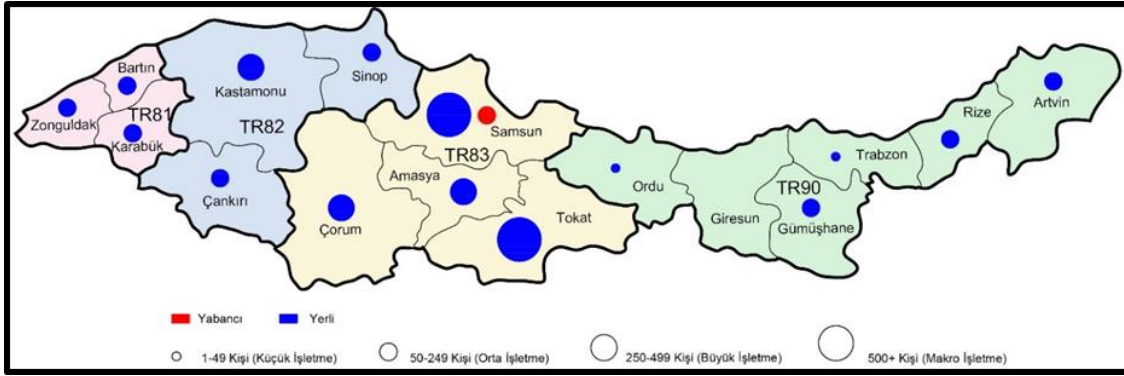
Şekil 5. TR8 ve TR9’da 2001-2020 Yılları Arasında Alınan YTB Sayısının İllere Göre Dağılımı

TR8 ve TR9 Bölgelerinde 2001-2020 Yılları Arasında Alınan YTB’lerdeki toplam istihdam sayısının illere göre dağılımına bakıldığında; en fazla düzenlenen YTB’lerdeki istihdam sayısının yerli yatırımcı tarafından Samsun ve Tokat illerinde (500+ kişi) gerçekleştirildiği görülmektedir.

Bu bölgedeki illerden Giresun ilinde ise YTB için hiç başvuru yapılmadığı ve dolayısıyla YTB istihdam sayısı bulunmadığı görülmektedir. Yabancı yatırımcı tarafından ise sadece Samsun ilinde (50-249 kişi) için YTB başvurusu yapıldığı görülmektedir (Şekil 6).

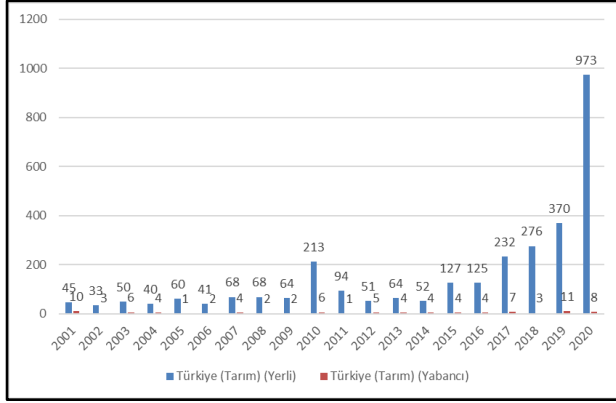
Şekil 6. TR8 ve TR9’da 2001-2020 Yılları Arasında Alınan YTB’lerdeki Toplam İstihdam Sayısının İllere Göre Dağılımı

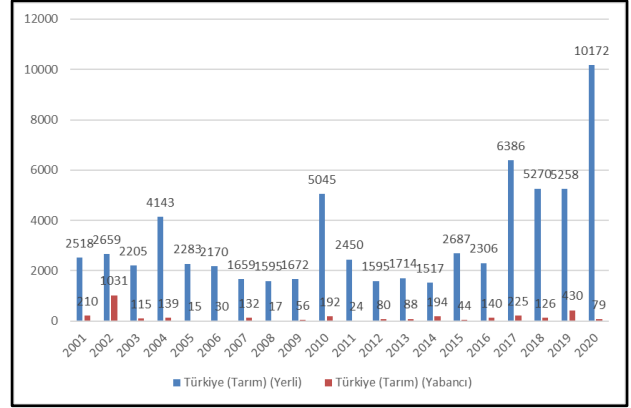
3.1. Türkiye’de Teşviklerin Tarım Sektöründe Oluşturulan Teşvik Belgeli Yatırımlara ve İstihdama Etkisi

Çalışma kapsamında öncelikle Türkiye’de tarım sektöründe yerli ve yabancı yatırımcılar için düzenlenen toplam YTB adetleri, istihdam artışı ve ilişkisi değerlendirilmiş, daha sonra TR8 ve TR9 Bölgelerindeki sonuçlarla karşılaştırılması yapılmıştır. Bunun için basit doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır. Basit doğrusal regresyon analizi, bir bağımlı değişkenin bir veya daha fazla bağımsız değişkenle ilişkisini modellemek için kullanılan istatistiksel bir tekniktir. Bu regresyon modeli, veri setindeki bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkilerini ölçmek ve gelecekteki olayları tahmin etmek amacıyla kullanılabilir. Bağımlı değişken genellikle sürekli bir değerdir, bağımsız değişkenler ise bağımlı değişken üzerinde etkisi olduğu düşünülen özellikler veya faktörlerdir. Bu analizde, bağımlı değişkenimiz "YTB istihdamı" olarak belirlenmiştir. Yani, istihdamdaki değişikliklerin neyin etkilediğini anlamak üzerine kurgulanmıştır. Bağımsız değişkenimiz ise "YTB adetleri" olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla, YTB adetlerindeki değişikliklerin YTB istihdamı üzerindeki etkisi incelenmek için basit doğrusal regresyon analizi yapılması uygun bulunmuştur. Türkiye’de tarım sektöründeki teşvik belgeli yerli ve yabancı yatırımcılar için düzenlenen teşvik belgelerindeki yatırımlar ve istihdam arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak amacıyla grafikler oluşturulmuş, daha sonra basit doğrusal regresyon analiziyle bu ilişki değerlendirilmiştir (Şekil 7, Şekil 8, Şekil 9, Şekil 10 ve Tablo 1).

Şekil 7. Türkiye’de Tarım Sektöründe Düzenlenen YTB Adetleri (2001-2020)

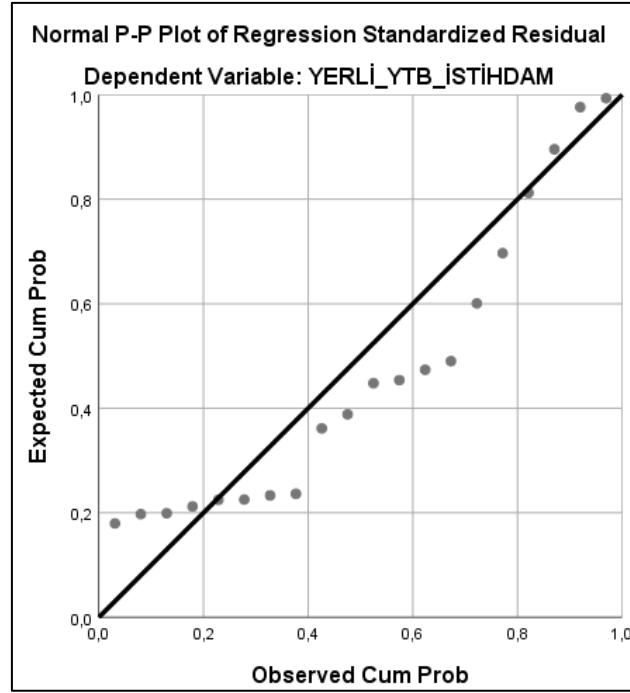
Şekil 8. Türkiye’de Tarım Sektöründe Düzenlenen YTB İstihdam Sayıları (2001-2020)

Tablo 1. Türkiye’de Tarım Sektöründe Düzenlenen YTB Adetleri ve İstihdamı (2001-2020)

Türkiye’de Tarım Sektöründe Düzenlenen YTB Adetleri			Türkiye’de Tarım Sektöründe Düzenlenen YTB İstihdam Sayıları	
Yıl	Yerli (Adet)	Yabancı (Adet)	Yerli YTB İstihdam (Kişi)	Yabancı YTB İstihdam (Kişi)
2001	45	10	2518	210
2002	33	3	2659	1031
2003	50	6	2205	115
2004	40	4	4143	139
2005	60	1	2283	15
2006	41	2	2170	30
2007	68	4	1659	132
2008	68	2	1595	17
2009	64	2	1672	56
2010	213	6	5045	192
2011	94	1	2450	24
2012	51	5	1595	80
2013	64	4	1714	88
2014	52	4	1517	194
2015	127	4	2687	44
2016	125	4	2306	140
2017	232	7	6386	225
2018	276	3	5270	126
2019	370	11	5258	430
2020	973	8	10172	79

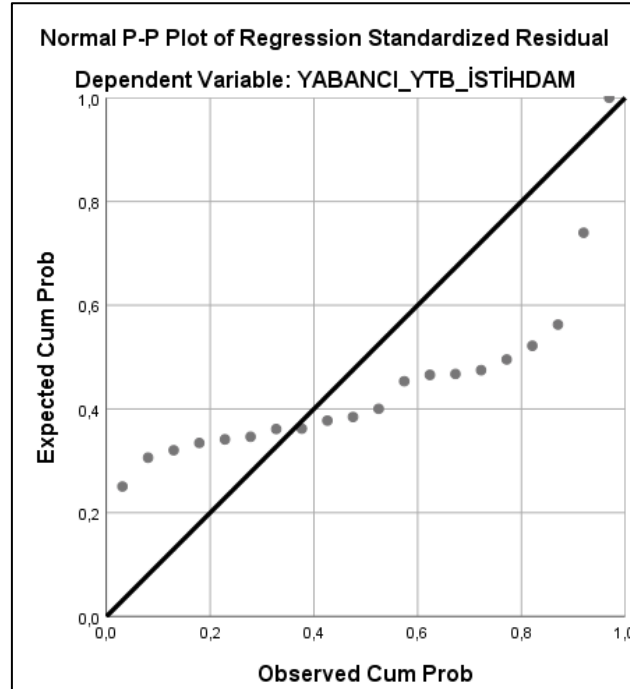
Şekil 9. Türkiye’de Tarım Sektöründe Düzenlenen Yerli YTB İstihdam Sayıları ve Adetleri Arasındaki İlişki

$$\text{Yerli_YTB_İstihdam} = 1854,217 + 9,264 * \text{Yerli_YTB_Adet}$$

Sabit terim (Constant) 1854,217 ve Yerli_YTB_Adet katsayısı 9,264 olarak belirlenmiştir. Her iki katsayı da istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < 0,05$). Yerli_YTB_Adet'in standartlaştırılmış katsayısı (beta) 0,903'tür, bu da Yerli_YTB_Adet'in Yerli_YTB_İstihdam üzerindeki yüksek etkisini göstermektedir. Ayrıca, Yerli_YTB_Adet'in katsayısının 95% güven aralığı 7,082 ile 11,447 arasındadır, bu da bu aralıkta gerçek popülasyon parametresinin bulunma olasılığının yüksek olduğunu göstermektedir.

Şekil 10. Türkiye’de Tarım Sektöründe Düzenlenen Yabancı İstihdam Sayıları ve Adetleri Arasındaki İlişki

$$\text{Yabancı_YTB_İstihdam} = 86,009 + 18,097 * \text{Yabancı_YTB_Adet}$$

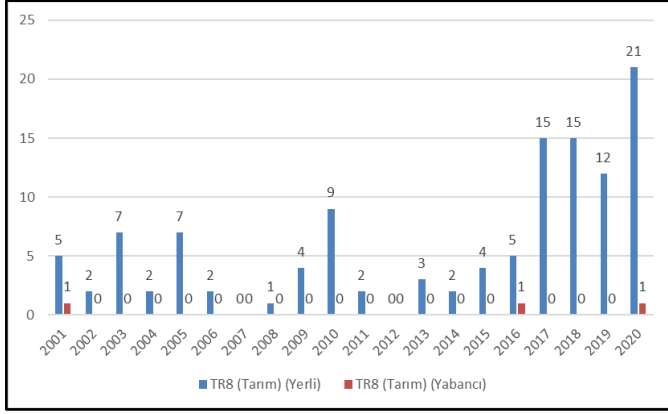
Sabit terim (Constant) 86,009 ve Yabancı_YTB_Adet katsayısı 18,097 olarak belirlenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, sabit katsayı 86,009 istatistiksel olarak anlamlı değildir, ($p > 0,05$). Ayrıca, standartlaştırılmış beta katsayısı 0,222'dir. Bu da Yabancı_YTB_Adet değişkeninin Yabancı_YTB_İstihdam üzerindeki etkisinin oldukça düşük olduğunu gösterir. Örneğin, Yabancı_YTB_Adet'in katsayısının 95% güven aralığı -21,261 ile 57,455 arasındadır. Bu da bu katsayının gerçek popülasyon parametresinin bu aralıkta bulunma olasılığının yüksek olduğunu gösterir. Ancak, bu istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Yukarıdaki analizler sonucunda; 2000 sonrası Türkiye’de teşvik düzenlemelerindeki değişimler sonucunda yıllar itibariyle (özellikle 2004, 2005, 2009, 2012 ve 2016 sonrası) tarım sektöründe yerli yatırımcılar için düzenlenen teşvik belgelerinin giderek arttığı, yerli yatırımcılar için düzenlenen teşvik belge sayısı ile istihdam arasında olumlu bir ilişki olduğu, yabancı yatırımcılar için düzenlenen teşvik belge sayısı ile istihdam arasında olumlu bir ilişki olmadığı ortaya çıkmaktadır.

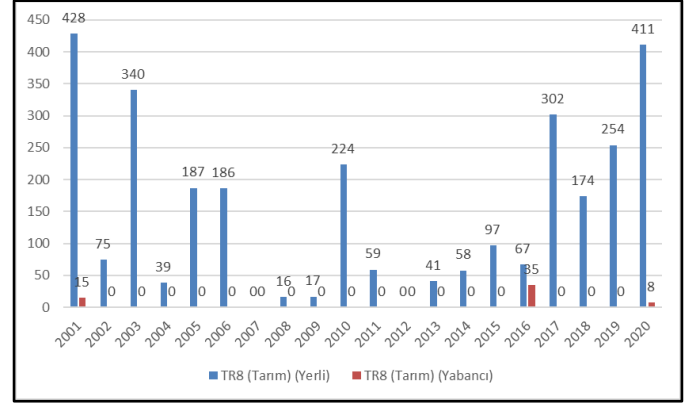
3.2. TR 8 Bölgesi’nde Teşviklerin Tarım Sektöründe Oluşturulan Teşvik Belgeli Yatırımlara ve İstihdama Etkisi

TR8 Bölgesi’nde tarım sektöründeki teşvik belgeli yerli ve yabancı yatırımcılar için düzenlenen teşvik belgelerindeki yatırımlar ve istihdam arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak amacıyla grafikler oluşturulmuş, daha sonra basit doğrusal regresyon analiziyle bu ilişki değerlendirilmiştir (Şekil 11, Şekil 12, Şekil 13, Şekil 14 ve Tablo 2).

Şekil 11. TR8 Bölgesi YTB Adetleri (2001-2020)

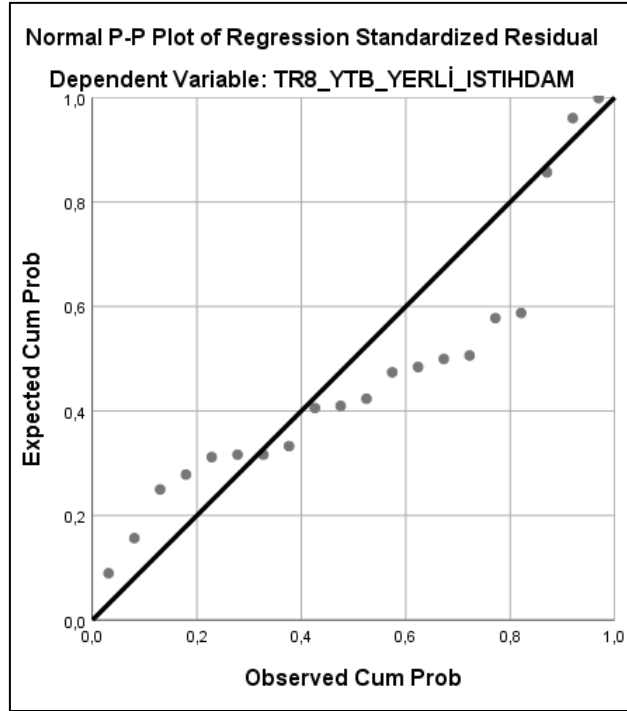
Şekil 12. TR8 Bölgesi YTB İstihdam Sayıları (2001-2020)

Tablo 2. TR8 Bölgesi’nde Tarım Sektöründe Düzenlenen YTB Adetleri ve İstihdamı (2001-2020)

TR8 Bölgesi’nde Tarım Sektöründe Düzenlenen YTB Adetleri			TR8 Bölgesi’nde Tarım Sektöründe Düzenlenen YTB İstihdam Sayıları	
Yıl	Yerli (Adet)	Yabancı (Adet)	Yerli YTB İstihdam (Kişi)	Yabancı YTB İstihdam (Kişi)
2001	5	1	428	15
2002	2	2	75	0
2003	7	0	340	0
2004	2	0	39	0
2005	7	0	187	0
2006	2	0	186	0
2007	0	0	0	0
2008	1	0	16	0
2009	4	0	17	0
2010	9	0	224	0
2011	2	0	59	0
2012	0	0	0	0
2013	3	0	41	0
2014	2	0	58	0
2015	4	0	97	0
2016	5	1	67	35
2017	15	0	302	0
2018	15	0	174	0
2019	12	0	254	0
2020	21	1	411	8

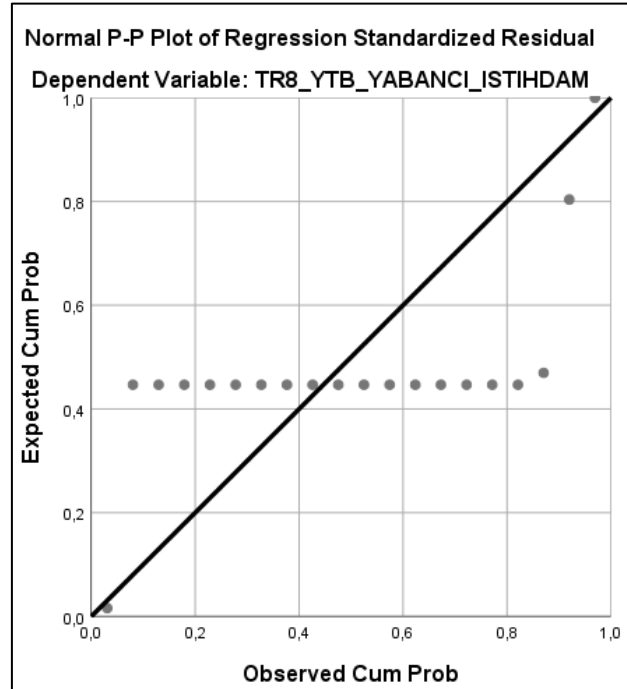
Şekil 13. TR 8 Bölgesi’nde Yerli YTB İstihdam Sayıları ve Adetleri Arasındaki İlişki

$$TR8_YTB_Yerli_İstihdam = 46,868 + 17,268 * TR8_YTB_Yerli_Adet$$

Analiz sonuçlarına göre, sabit katsayı ve "TR8_YTB_Yerli_Adet" değişkeninin katsayısı istatistiksel olarak anlamlıdır çünkü p değerleri sırasıyla 0.158 ve 0.000'den küçüktür. Bu, her iki katsayının da TR8_YTB_Yerli_İstihdam üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu gösterir. Ayrıca, "TR8_YTB_Yerli_Adet" değişkeninin standartlaştırılmış beta katsayısı 0.721'dir. Bu da TR8_YTB_Yerli_Adet değişkeninin TR8_YTB_Yerli_İstihdam üzerindeki etkisinin oldukça yüksek olduğunu gösterir. "TR8_YTB_Yerli_Adet" değişkeninin katsayısının 95% güven aralığı 9.056 ile 25.481 arasındadır. Bu, bu katsayının gerçek popülasyon parametresinin bu aralıkta bulunma olasılığının yüksek olduğunu gösterir.

Şekil 14. TR 8 Bölgesi’nde Yabancı YTB İstihdam Sayıları ve Adetleri Arasındaki İlişki

$$TR8_YTB_Yabancı_İstihdam = 1.009 + 7.565 * TR8_YTB_Yabancı_Adet$$

Analiz sonuçlarına göre, sabit katsayı ve "TR8_YTB_Yabancı_Adet" değişkeninin katsayısı istatistiksel olarak anlamlı değildir çünkü p değerleri sırasıyla 0.593 ve 0.027'den büyüktür. Bu, bu katsayıların TR8_YTB_Yabancı_İstihdam üzerinde anlamlı bir

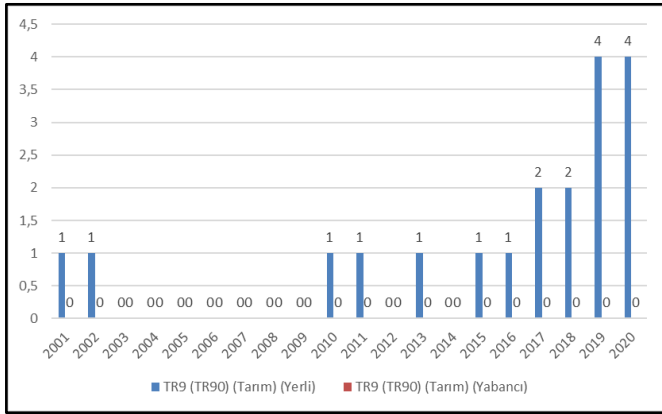
etkiye sahip olmadığını gösterir. Ancak, "TR8_YTB_Yabancı_Adet" değişkeninin standartlaştırılmış beta katsayısı 0.494'tir. Bu, TR8_YTB_Yabancı_Adet değişkeninin TR8_YTB_Yabancı_İstihdam üzerindeki etkisinin pozitif yönde olduğunu gösterir. "TR8_YTB_Yabancı_Adet" değişkeninin katsayısının 95% güven aralığı 0.980 ile 14.150 arasındadır. Bu, bu katsayının gerçek popülasyon parametresinin bu aralıkta bulunma olasılığının yüksek olduğunu gösterir.

Yukarıdaki analizler sonucunda; 2000 sonrası TR 8 Bölgesi'nde teşvik düzenlemelerindeki değişimler sonucunda yıllar itibariyle (özellikle 2004, 2005, 2009, 2012 ve 2016 sonrası) tarım sektöründe yerli yatırımcılar için düzenlenen teşvik belgelerinin giderek arttığı, yerli yatırımcılar için düzenlenen teşvik belge sayısı ile istihdam arasında olumlu bir ilişki olduğu, yabancı yatırımcılar için düzenlenen teşvik belge sayısına ve yarattığı istihdama anlamlı bir etkisi olmadığı ortaya çıkmaktadır.

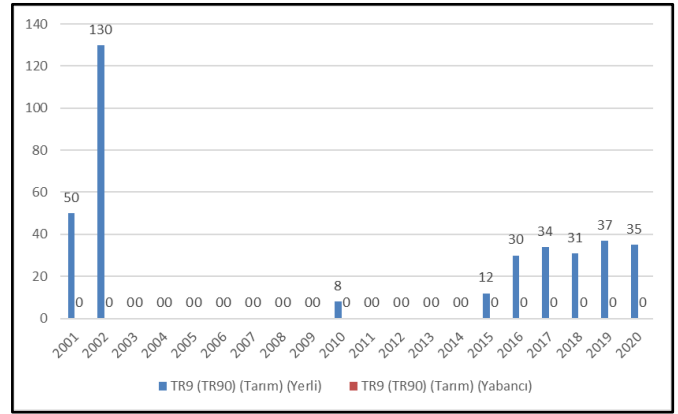
3.3. TR 9 Bölgesi'nde Teşviklerin Tarım Sektöründe Oluşturulan Teşvik Belgeli Yatırımlara ve İstihdama Etkisi

TR8 Bölgesi'nde tarım sektöründeki teşvik belgeli yerli ve yabancı yatırımcılar için düzenlenen teşvik belgelerindeki yatırımlar ve istihdam arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak amacıyla grafikler oluşturulmuş, daha sonra basit doğrusal regresyon analiziyle bu ilişki değerlendirilmiştir (Şekil 15, Şekil 16, Şekil 17 ve Tablo 3).

Şekil 15. TR9 Bölgesi'nde YTB Adetleri (2001-2020)

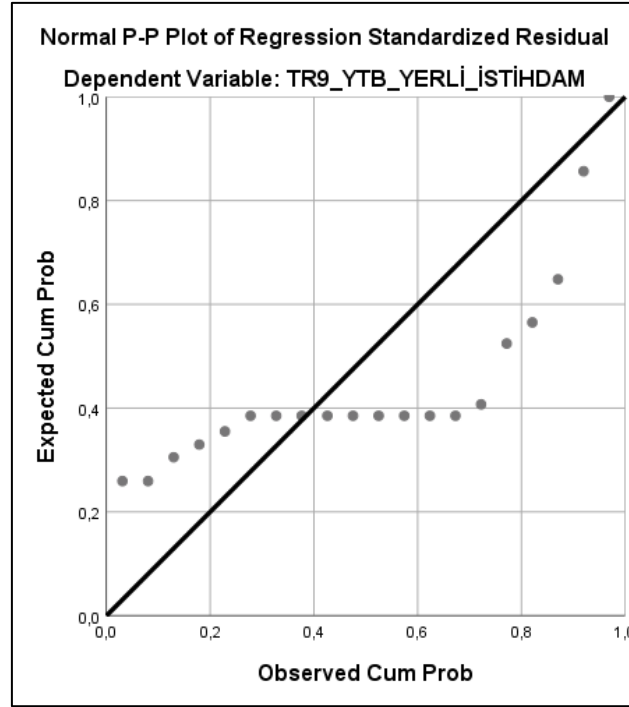
Şekil 16. TR9 Bölgesi'nde YTB İstihdam Sayıları (2001-2020)

Tablo 3. TR9 Bölgesi'nde Tarım Sektöründe Düzenlenen YTB Adetleri ve İstihdamı (2001-2020)

TR9 Bölgesi'nde Tarım Sektöründe Düzenlenen YTB Adetleri (2001-2020)			TR9 Bölgesi'nde Tarım Sektöründe Düzenlenen YTB İstihdam Sayıları (2001-2020)	
Yıl	Yerli (Adet)	Yabancı (Adet)	Yerli YTB İstihdam (Kişi)	Yabancı YTB İstihdam (Kişi)
2001	1	0	50	0
2002	1	0	130	0
2003	0	0	0	0
2004	0	0	0	0
2005	0	0	0	0
2006	0	0	0	0
2007	0	0	0	0
2008	0	0	0	0
2009	0	0	0	0
2010	1	0	8	0
2011	1	0	0	0
2012	0	0	0	0
2013	1	0	0	0
2014	0	0	0	0
2015	1	0	12	0
2016	1	0	30	0
2017	2	0	34	0
2018	2	0	31	0
2019	4	0	37	0
2020	4	0	35	0

Şekil 17. TR9 Bölgesi’nde Yerli YTB İstihdam Sayıları ve Adetleri Arasındaki İlişki

$$TR9_YTB_Yerli_İstihdam = 8,527 + 10,340 * TR9_YTB_Yerli_Adet$$

Analiz sonuçlarına göre, sabit katsayı ve "TR9_YTB_Yerli_Adet" değişkeninin katsayısı istatistiksel olarak anlamlı değildir çünkü p değerleri sırasıyla 0.320 ve 0.073'ten büyüktür. Bu, bu katsayıların TR9_YTB_Yerli_İstihdam üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığını gösterir. Ancak, "TR9_YTB_Yerli_Adet" değişkeninin standartlaştırılmış beta katsayısı 0.409'dur. Bu, TR9_YTB_Yerli_Adet değişkeninin TR9_YTB_Yerli_İstihdam üzerindeki etkisinin pozitif yönde olduğunu gösterir. "TR9_YTB_Yerli_Adet" değişkeninin katsayısının 95% güven aralığı -1.077 ile 21.757 arasındadır. Bu, bu katsayının gerçek popülasyon parametresinin bu aralıkta bulunma olasılığının yüksek olduğunu gösterir.

Yukarıdaki analizler sonucunda; 2000 sonrası TR 9 Bölgesi’nde teşvik düzenlemelerindeki değişimler sonucunda yıllar itibariyle (özellikle 2004, 2005, 2009, 2012 ve 2016 sonrası) tarım sektöründe yerli yatırımcılar için düzenlenen teşvik belgelerinin giderek artmasıyla birlikte bu artışın çok düşük olduğu, yerli yatırımcılar için düzenlenen teşvik belge sayısı ile istihdam arasında anlamlı bir etkinin olmadığı ortaya çıkmaktadır. TR9 Bölgesi’nde tarım sektöründe yabancı yatırımcılar için düzenlenen YTB belgesi bulunmadığından yabancı yatırımcıların bu bölgeyi tercih etmedikleri sonucu ortaya çıkmaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Türkiye’de 2001-2020 yılları arasında yatırım teşvik uygulamaları çeşitli değişikliklere uğramıştır. Bu değişikliklerden çıkartılacak en genel sonuç, teşvik uygulamalarıyla yatırımların yönlendirilme isteğidir. 2004 yılında çıkartılan 5084 sayılı yasayla 36 ilde başlatılan teşvik uygulamaları, 2005 yılında çıkartılan 5350 sayılı yasayla 49 ile genişletilmiştir. Daha sonra 2009 yılında hayata geçirilen 15199 sayılı yatırım teşvik sistemiyle 81 il, 4 bölgeye ayrılmış ve sonrasında 2012 yılında da revize edilerek yeni teşvik sistemiyle 6 bölgede uygulamaya başlanmıştır. 2016 yılından sonra “Cazibe Merkezleri Programı” gibi ek paketlerle bu düzenlemelere ilave yapılmıştır. Bölgesel gelişmişlik ayırımına dayalı bu teşvik uygulamaları teorik olarak geri kalmış bölgelerin eskiye nazaran daha fazla oranda teşvik uygulamalarından yararlanması esasına dayanmaktadır.

Çalışma kapsamında yapılan analizler sonucunda; 2000 sonrası Türkiye’de tarım sektöründe yerli yatırımcılar için düzenlenen teşvik belgelerinin giderek artarken TR8 Bölgesi’nde de giderek arttığı, TR9 Bölgesinde ise bu artışın yavaş olduğu, Türkiye’de yerli yatırımcılar için düzenlenen teşvik belge sayısı ile istihdam arasında pozitif bir ilişki olurken, TR 8 Bölgesi’nde de olumlu bir ilişki olduğu ancak TR9 Bölgesi’nde anlamlı bir ilişki olmadığı, Türkiye’de yabancı yatırımcılar için düzenlenen teşvik belge sayısı ile istihdam arasında olumlu bir ilişki olmadığı, TR8 Bölgesi’nde yabancı yatırımcılar için düzenlenen teşvik belge sayısının yarattığı istihdama anlamlı bir etkisi olmadığı, yerli yatırımcıların istihdamı artırma oranı yabancı yatırımcıların oluşturduğu istihdama göre daha olumlu olduğu, TR9 Bölgesi’nde ise yabancı yatırımcıların hiç bulunmadığı sonuçları ortaya çıkmıştır.

Yabancı sermayeli yatırımlara TR8 ve TR9 bölgeleri özelinde baktığımızda, Türkiye’de sanayinin coğrafi dağılışıyla arasında bir paralellik olduğunu söyleyebiliriz. Bölgede bulunan 18 ilin sadece 9’unda yabancı sermayeli yatırım bulunmaktadır. Firma sayısı ve istihdam miktarından da anlaşıldığı üzere; yabancı sermaye için çekici bir alan değildir. Özellikle TR9 Bölgesi’nin yabancı sermaye için cazibe merkezi olmadığı anlaşılmaktadır.

Yerli ve yabancı sermayenin tarım sektöründe YTB’den faydalanırken yer seçiminde dikkat ettiği kriterleri; hammaddeye yakınlık, ulaşım imkânları, pazar olanakları, tarım alanlarının miktarı, ülkenin istikrarı, ekonomik dalgalanmalar ve güven ortamı olarak sıralayabiliriz. Tüm bu kriterler dikkate alındığında, genel anlamda Türkiye coğrafyasında batıdan doğuya doğru gidildikçe

gelişmişlik seviyesinin ve yatırım teşviklerinden yararlanma oranlarının azaldığı literatür araştırmalarından da anlaşılmaktadır. Dolayısıyla teşvik düzenlemeleri zaman içerisinde değişip geliştirilse bile, iş gücü yaratma, işletmelerin rekabet gücünü artırma ve yabancı sermayeyi ülkeye çekmek gibi amaçları gerçekleştirmekte fakat bunların yanında asıl ortaya çıkış amacı bölgelerarası gelişmişlik farkını azaltmak yerine, gelişmiş bölgelere daha fazla yatırım çekerek, geri kalmış bölgelerin bu özelliğini devam ettirmesine sebep olmaktadır.

Türkiye'deki bölgesel dengesizliklerin 2001-2020 yılları arasında zaman zaman bölgelerarası gelişmişlik farkının çeşitli kriterler açısından azalma eğilimine girdiği görülmekle birlikte son yıllarda bölgelerarası gelişmişlik farklarının kapanması adına sürdürülen politikalarda görülen geri çekilmeler ve özellikle de Türkiye'nin güneydoğu ve doğusunda yer alan komşu ülkelerdeki istikrarsızlıklar öncelikli olarak Türkiye'nin geri kalmış bölgelerini etkilemektedir. Teşvik politikaları tek başına yatırımları çekebilme için yetersiz kalmaktadır.

Teşvik politikalarının ve düzenlemelerinin tarihsel süreç içerisinde yeniden ele alınıp düzeltilmesi sonucu yatırımlara pozitif etkisi görülürken yatırımları özellikle geri kalmış bölgelere çekebilme ve bölgelerarası dengesizliği azaltabilme için fiziki bölge planları da günümüzde önemli bir araç olarak ortaya çıkmaktadır. Bölgesel ve ekonomik kalkınmayı gerçekleştirebilme, kentlerin ve bölgelerin ekonomik gelişmeleri açısından; sermayeyle bağlantılarının kurulabilmesi ve pazar güçlerini artırmaları için bölge planlarındaki yaklaşımlar çok önemlidir. Üst ölçekli bu bölgesel ve mekânsal planlarla alt ölçekli planlar arasında hedef ve uygulama bütünlüğü oluşturulmadığı takdirde bölgesel dengesizlikler giderek artmakta ve ekonomik gelişme problemleri oluşmaktadır. Bölge planlarıyla o bölgenin rekabet gücü artırılırken bir yandan da ulusal ölçekte de kalkınma sağlanmaktadır. Dolayısıyla bölgesel planlama yaparken önerilecek kalkınma yaklaşımları, yatırımcıları karar verme aşamasında yönlendirerek, bölgeler arası dengesizliklerin giderilmesi ve eşit kalkınma hedeflerine ulaşılması için bir destekleme aracı olacaktır. Üst ölçekli planlarda oluşturulacak kurumlar arası koordinasyon ve kurumsal kapasitelerin belirlenmesi, alt ölçekte önemli sorunların aşılmasına olanak sağlayacaktır. Koordinasyonun sağlanması için merkezi ve yerel yönetim kurumlarının işbirliği içinde çalışması gerekmektedir. Ülkedeki bölgeler bir bütün olarak düşünülerek her bölge için fiziki planlar yapılmalıdır. Bölgelerin ve sektörlerin almış olduğu teşvikler belirlenerek bu önceliklere göre fiziki planlama aşamasında kararlar verilmelidir. Geri kalmış bölgelerdeki yatırımların canlandırılması için öncelikli olarak bu bölgelere çeşitli teşvik tedbirleri uygulanarak girişimcilerin yatırıma özendirilmesi sağlanmalıdır. Tutarlı bir bölgesel kalkınma planı, etkin bir teşvik sistemiyle beraber bölgesel dengesizliklerin giderilmesinde önemli rol oynamaktadır. Dolayısıyla teşvik sisteminde hangi bölgenin hangi sektörlerde ne kadar teşvik aldığı analiz edilerek planlama aşamasında, belirli bölgelere öncelikler verilebilir ve bölgesel kalkınma dengesizlikleri giderilebilir. İllerin sosyo-ekonomik durumları ve altyapı sorunları dikkate alınarak buna uygun teşviklerin öncelik kazanması ve bölge planı yaparken de bu veriler kapsamında yatırımcının yönlendirilmesi gerekmektedir.

Ek Bilgiler/Yazar Beyanları

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı	Çalışma, etik kurul onayı gerektirmemektedir.
Çıkar Çatışması	Yazar(lar) açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Teşekkür veya Destek Beyanı	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	Yazar 1'in makaleye katkısı %60; Yazar 2'nin makaleye katkısı %40'tır.

Kaynakça

- Adamek, E., & Rybkova, L. (2015). Influence of investment incentives on development of regional unemployment in the Czech Republic. *European Journal of Business Science and Technology*, 1(1), 5-14.
- Afşar, H. (1999). *Türkiye'de uygulanan yatırım teşvik politikaları ile mevcut teşvik mevzuatının değerlendirilmesi*. Hazine Yayınları.
- Akan, Y., & Arslan, İ. (2008). Türkiye'de sektörel yatırım teşvik belgeleri ile istihdam analizi (Doğu Anadolu Bölgesi üzerine bir uygulama (1980-2006)). *Çalışma ve Toplum*, 1(16), 107-119.
- Alıcı, A. (2019). *The analysis of regional investment incentives system in Turkey* [Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Ali, H., & Hassan, A. A. G. (2008). Investment incentives and regional differentials in the Malaysian states. *International Review of Business Research Papers*, 4(4), 147-162.
- Altay, K. (2020). *Türkiye'de uygulanan yatırım teşvik politikalarının bölgesel ekonomik büyümeye etkisi: Düzey 3 bölgeleri bazında ampirik bir analiz* [Yüksek Lisans Tezi]. Gebze Teknik Üniversitesi.
- Altınyaldız, Z. (1992). *Türkiye'de sanayi sektöründe devlet yardımları ve AT uygulaması* [Uzmanlık Tezi]. Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı.

- Alyu, E. (2009). *Adana İli’inin tarımsal üretimi ve tarıma yönelik teşvik uygulamaları* [Yüksek Lisans Tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Armstrong, H. W., & Taylor, J. (2000). *Regional Economics and Policy* (3rd ed.). Blackwell Publishers.
- Aşıkoğlu, R. (1988). *Türkiye’de yatırım teşvikleri*. Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Ayele, S. (2006). The industry and location impacts of investment incentives on SMEs start-up in Ethiopia. *Journal of International Development: The Journal of the Development Studies Association*, 18(1), 1-13.
- Aytaç, M. R. (2019). *Teşvik politikaları ve Türkiye’de ar-ge faaliyetlerine yönelik mali teşvikler* [Yüksek Lisans Tezi]. Celal Bayar Üniversitesi.
- Bal, H., & Göz, D. (2010). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve Türkiye. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2), 450-467.
- Barro, R. J., & Sala-i-Martin, X. (2004). *Economic growth*. The MIT Press.
- Bartik, T. J. (2018). Who benefits from economic development incentives? how incentive effects on local incomes and the income distribution vary with different assumptions about incentive policy and the local economy. *W. E. Upjohn Institute for Employment Research*, 18-034, 1-153.
- Başaran, O. M. (2019). *Maliye politikası aracı olarak teşvik politikaları ve Türk teşvik sisteminin değerlendirilmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Baykul, A., & Işık, M. S. (2019). Bölgesel kalkınma politikası aracı olarak kamu yatırımları ve teşvikler: Türkiye’de düzey 2 bölgeleri üzerine bir etkinlik analizi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(16), 652-669.
- Bernini, C., & Pellegrini, G. (2011). How are growth and productivity in private firms affected by public subsidy? Evidence from a regional policy. *Regional Science and Urban Economics*, 41(3), 253-265.
- Bolkan, A. (2010). *Yatırım teşvikleri ve Diyarbakır* [Yüksek Lisans Tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Bondonio, D., & Greenbaum, R. T. (2007). Do local tax incentives affect economic growth? What mean impacts miss in the analysis of enterprise zone policies. *Regional Science and Urban Economics*, 37(1), 121-136.
- Candemir, A. (2006). *Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımını etkileyen faktörler: bir uygulama*. YASED Yayınları.
- Chaudhuri, A., & Holbrook, M. B. (2001). The chain of effects from brand trust and brand affect to brand performance: The role of brand loyalty. *Journal of Marketing*, 65(2), 81-93. <https://doi.org/10.1509/jmkg.65.2.81.18255>.
- Cleeve, E. (2008). How effective are fiscal incentives to attract FDI to sub-saharan Africa? *The Journal of Developing Areas*, 42(1), 135-153.
- Coşar, N. (2004). *Türkiye’de Sınai Kalkınma Bankası ve sanayileşme*. Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Coşkun, H. (1983). *Türkiye ile Avrupa topluluğunda teşvik tedbirleri ve konunun tam üyelik açısından değerlendirilmesi*. DPT Yayını.
- Çakıcı, S. (2013). *1950-1954 Arası Demokrat Parti’nin tarım politikası* [Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Çamur, M. E. (1991). Türkiye’de beşinci beş yıllık plan döneminde sanayileşme ve ihracatı teşvik için sağlanan kredi imkânları ve özel sektör tarafından bu amaç ile kullanılan krediler (s. 1990-1991). *Hesap Uzmanları Kurulu Konferansları-II*. Ankara, Türkiye.
- Çelebi, E. (2017). *Türkiye’de yatırım teşvikleri ve doğrudan yatırımlar* [Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Çelik, M. (2018). *Türkiye’de yatırım teşvikleri ve yatırım teşvik sisteminin etkinliği Diyarbakır ili örneği* [Yüksek Lisans Tezi]. Hasan Kalyoncu Üniversitesi.
- Çelik, N. (2017). Teşvik politikalarının etkinliğinin mekânsal perspektiften değerlendirilmesi. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 17(1), 1-12.
- Çevik, K. (2019). *Türkiye’de uygulanan yatırım teşvik politikalarının incelenmesi: TR61 bölgesinde sektörler bazında karşılaştırmalı analiz* [Yüksek Lisans Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Çınar, B. (2013). *Kriz dönemlerinde uygulanan yatırım teşvik politikaları ve ekonomik etkileri* [Yüksek Lisans Tezi]. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi.
- Çiftçi, H., & Koç, M. (2013). İstihdamın artan önemi ve teşvik belgeli yatırımlar etkinlik analizi. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(6), 19-41.
- Çoban, E. K. (2019). *Türkiye’de teşvik politikaları ve öncelikli sektörlerle yönelik teşvik politikasının etkinliği* [Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.

- Dalkılıç, R. (2017). *Yatırım teşviklerinin il ekonomilerine etkisi: Sivas ili üzerine bir inceleme* [Yüksek Lisans Tezi]. Cumhuriyet Üniversitesi.
- De Long J. B., & Summers L. (1991). Equipment investment and economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 445-502.
- Demir Deda, U. D. (2020). *Türkiye’de katma değeri yüksek ürünlerin üretim ve yatırımlarının geliştirilmesine yönelik uygulanan vergisel teşvik politikaları* [Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Demirli, Y., & Biber. A. E. (2018). Türkiye’de teşvik belgeli yatırımların istihdama katkısının yerli-yabancı sermaye ayırımı kapsamında değerlendirilmesi: 2001-2017 dönemi (s. 1138-1149). *2018 International Conference on Empirical Economics and Social Sciences*. Bandırma, Türkiye.
- Demirtaş, G., & Aksel, E. (2018). Bölgesel kalkınmada kamunun rolü: Türkiye üzerine ampirik bir analiz. *Sosyoekonomi*, 26(37), 171-184.
- Domar, E. (1946). Capital expansion, rate of growth and employment. *Econometrica*, 14, 137-147.
- Duran, M. S. (2003). *Teşvik politikaları ve doğrudan sermaye yatırımları*. Hazine Müsteşarlığı Araştırma ve İnceleme Dizisi, 33, 8-101.
- Efe, A. (2020). Yeni yatırım teşvik sistemi kapsamında Ankara ilindeki devlet teşvik ve destekleri üzerinde bir analiz. *Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 5(1), 158-188.
- Ekinci Hamamcı, E. D., & Kahreman, Y. (2020). 2012 Yatırım Teşvik Sistemi’nin bölgesel kalkınma üzerindeki etkisi: Erzurum’da bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(1), 179-205.
- Engin, M. (2019). *Türkiye’de yatırım teşvik politikaları* [Yüksek Lisans Tezi]. Sütçü İmam Üniversitesi.
- Erçakar, M. E. (2005). *Doğrudan yabancı sermaye yatırımları* [Doktora Tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Erden, L., & Karaçay Çakmak, H. (2005). Türkiye’de yerel kalkınma ve devletin rolü: bir yöresel panel veri analizi. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 13-32.
- Ersungur, Ş. M., & Takım, A. (2018). Türkiye’de teşvik sisteminin yapısı, sorunları ve etkinliği üzerine bir politika önerisi: tek bir uygulamacı kuruluş sorunları çözer mi? *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(3), 725-744.
- Eser, E. (2011). *Türkiye’de uygulanan yatırım teşvik sistemleri ve mevcut sistemin yapısına yönelik öneriler* [DPT Uzmanlık Tezi]. İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü.
- Evliyaoğlu, S. (2019). *Türkiye’de 1980 sonrası dönemde uygulanan teşvik politikaları* [Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi.
- Fisher, P. S., & Peters, A. H. (1998). Industrial incentives: competition among American states and cities. *W.E. Upjohn Institute for Employment Research*, 5(2), 1-4.
- Gabe, T. M., & Kraybill, D. S. (2002). The effect of state economic development incentives on employment growth of establishments. *Journal of Regional Science*, 42(4), 703-730.
- Gerni, C., Sarı, S., Sevinç, H., & Emsen, Ö. S. (2015). Bölgesel dengesizliklerin giderilmesinde yatırım teşviklerinin rolü ve başarı kriteri olarak yakınsama analizleri: Türkiye örneği. *2015 International Conference on Eurasian Economies* içinde (s. 311-320). Eurasian Economists Association.
- Gorin, D. (2008). Economic development incentives: Research approaches and current views. *Federal Reserve Bulletin*, 94, 61-73.
- Gülmez, M., & Yalman, İ. N. (2010). Yatırım teşviklerinin bölgesel kalkınmaya etkileri: Sivas ili örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2), 235-257.
- Harrod, R. F. (1939). An essay in dynamic theory, *The Economic Journal*, 49(193), 14-33. <https://doi.org/10.2307/2225181>
- İnce, M. G. (2008). *Yatırım teşviklerin yatırım kararına olan etkisi ve Türkiye uygulaması* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Karaalp, H. S. (2014). The effect of public investment and firm-based investment incentives on employment: A panel data analysis for Turkey, *Journal of Economic and Social Development*, 1(1), 74-85.
- Karabıçak, M. (2013). Türkiye’de uygulanan ekonomik teşvik politikalarının boyutu, ulusal, bölgesel ve yerel kalkınma üzerine olası etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 263-280.
- Karaçay-Çakmak, H. & Erden, L. (2004). Yeni bölgesel kalkınma yaklaşımları ve kamu destekleme politikaları: Türkiye’den bölgesel panel veri setiyle ampirik bir analiz. *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(3), 77-96.
- Karakoyunlu, E. (1997). *Türkiye’de yatırım ve ihracat teşvikleri*. Yased Yayınları.

- Kaynar, N. (2001). *Teşvik belgeli yatırımlarda sabit yatırım-istihdam ilişkisi (1990-2000 yılları)*. DPT Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Kılıç, A. (2015). *Türkiye’de uygulanan yatırım teşvik politikaları ve Çorum İlinde bir uygulama* [Yüksek Lisans Tezi]. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Klemm, A., & Parys, S.V. (2009). Empirical evidence on the effects of tax incentives. *IMF Working Paper*. No. 09/136.
- Kokkinou, A. I., & Psycharis, I. (2004). Foreign direct investments, regional incentives and regional attractiveness in Greece. *Discussion Paper Series*, 10(11), 283-316.
- Kolay, M. (2019). *Türkiye’de yatırım teşvik sistemi ve teşviklerin analizi* [Yüksek Lisans Tezi]. İnönü Üniversitesi.
- Korkmaz, A., Pazarcık, O., & Gerçek, C. K. (1989). *Ülkemizde uygulanan teşvik sisteminin ekonomi üzerindeki etkileri ve verimlilik temeline dayandırma imkânları*. Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları.
- Köseoğlu, A. (2019). *Bölgesel yatırım teşvik uygulamalarının Konya ili ölçeğinde değerlendirilmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Lucas, R. E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22, 3-42.
- Mehralı, F. (2019). *Türkiye’nin bölgesel kalkınmaya yönelik teşvik politikalarının Azerbaycan için uygulanabilirliği* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Mısırlıoğlu, H. S. (1981). *Türkiye’de yatırımları teşvik politikası* [Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Noyan, E. (2016). *Türkiye’de tarımsal faaliyetlere uygulanan teşvik politikalarının değerlendirilmesi yatırımları* [Yüksek Lisans Tezi]. Pamukkale Üniversitesi.
- Organ, İ. (1998). *Türkiye’de uygulanan teşvik politikaları ve Denizli örneği* [Yüksek Lisans Tezi]. Pamukkale Üniversitesi.
- Öz, E., & Buyrukoğlu, S. (2015). Osmanlı döneminden günümüze Türkiye’de uygulanan yatırım teşvik politikaları ve etkinliği. *Gümrük & Ticaret Dergisi*, 6, 35-59.
- Özdaş, Y. (2009). *Türkiye’de uygulanan yatırım teşvikleri ve Diyarbakır bölgesinde bir araştırma* [Yüksek Lisans Tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Özkök, Y. (2009). *Türkiye’de yatırım teşviklerinin bölgesel gelişmişlik bazında değerlendirilmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Gaziantep Üniversitesi.
- Öztürk, L., & Aktar, İ. (2009). Karadeniz bölgesi illerinde kamu tarım yatırımları dağılımının gini katsayısı ile ölçülmesi. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 21(21), 113-122.
- Perroux, F. (1950). Economic space: theory and applications. *The Quarterly Journal of Economics*, 64(1), 89-104.
- Peters, A., & Fisher, P. (2004). The failures of economic development incentives. *Journal of the American Planning Association*, 70(1), 27-37.
- Petrakis, P. (2012). Human incentives. *The Greek Economy and the Crisis: Challenges and responses*. Springer.
- Rabasa, A., & Chalk, P. (2001). *Indonesia’s future: Challenges and implications for regional stability and U.S. interests*. Rand Corporation.
- Recepoğlu, M., & Değer, M. K. (2016). Türkiye’de bölgesel yatırım teşviklerinin bölgesel ekonomik büyüme üzerine etkisi: Düzey 2 bölgeleri üzerine panel veri analizleri (2004-2011). *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14, 7-21.
- Romer, P. M. (1986). Increasing returns and long-run growth. *Journal of Political Economy*, 94(5), 1002-1037.
- Sarıöz, Y. (2006). *Türkiye’de 1990 sonrası uygulanan yatırım teşvikleri ve ekonomik etkileri* [Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Schalk, H. J., & Untiedt, G. (2000). *Regional investment incentives in Germany: Impact on factor demand and growth*. *Annals of Regional Science*, 34, 173-195.
- Selim, S., Koçtürk, O., & Eryiğit, P. (2014). Türkiye’de yatırım teşvikleri ve sabit yatırımların istihdam üzerine etkisi: panel veri analizi. *Ege Akademik Bakış*, 14(4), 661-673.
- Sevinç, H. (2014). *Yatırım teşviklerinin bölgesel belirleyicileri ve gelişme etkileri: Türkiye örneği* [Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Solow, R. M. (1956). A contribution to the theory of economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65-94.

- Şahin, M., & Uysal, Ö. (2011). Bölgesel kalkınma çerçevesinde yatırım teşviklerinin shift-share analizi. *Maliye Dergisi, 160*, 111-138.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (2011). İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü.
- T.C. Ekonomi Bakanlığı (2012). Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü.
- Teker, B. (2019). *Türkiye'de 2000'li yıllarda istihdam teşvik politikalarının işsizlik sorunu üzerindeki etkileri ve seçilmiş AB ülkeleri ile karşılaştırılması* [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Temir, S. (2019). *Bölgesel kalkınmada yatırım teşviklerinin rolü: 6. bölge illeri üzerine bir değerlendirme* [Yüksek Lisans Tezi]. Siirt Üniversitesi.
- Tezel, M. (2014). *İstatistiki bölge birimleri sınıflandırılması çerçevesinde yatırımlara sağlanan teşviklerin incelenmesi ve bölgesel ve sektörel açıdan değerlendirilmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Ticknell, A., & Dicken, P. (1993). The role of inward investment promotion in economic development strategies: The case of Northern England. *Local Economy: The Journal of the Local Economy Policy Unit, 8*(3), 197-208. <https://doi.org/10.1080/02690949308726192>
- Tomo, F. (2020). *Yatırım teşviklerinin kentin sosyo-ekonomik yapısına etkileri: Malatya örneği* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Tung, S., & Cho, S. (2001). Determinants of regional investment decisions in China: An econometric model of tax incentive policy. *Review of Quantitative Finance and Accounting, 17*, 167-185.
- Uras, T. G. (1979). *Türkiye'de yabancı sermaye yatırımları*. Formül Matbaası.
- Ünsaldı, M. (2006). *Devlet teşvikleri ve bölgesel gelişmişlik farklılıkları üzerine etkileri*. Fırat Üniversitesi Doğu Anadolu Bölgesi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- Üzümcü, A., Topal, S. & Akça, M. (2018). Türkiye'de yatırım teşviklerinin 2010-2017 döneminde gelişimi: 26 düzey 2 bölgesi üzerine bir inceleme (s. 1103-11204). *Kafkasya-Orta Asya Dış Ticaret ve Lojistik Kongresi*. Aydın, Türkiye.
- Yanıkkaya, H., & Karaboğa, H. (2017). The effectiveness of investment incentives in the Turkish manufacturing industry. *Prague Economic Papers, 6*, 744-760.
- Yavan, N. (2006). *Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımların lokasyon seçimi*. İktisadi Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Yavan, N. (2011). *Teşviklerin sektörel ve bölgesel analizi: Türkiye örneği, ekonomik ve mali araştırma yarışması*. Maliye Hesap Uzmanları Vakfı Yayınları.
- Yavan, N. (2012). Türkiye'de yatırım teşviklerinin bölgesel belirleyicileri: Mekânsal ve istatistiksel bir analiz. *Coğrafi Bilimler Dergisi, 10*(1), 9-37.
- Yavuz, A. (2010). Bir maliye politikası aracı olarak yatırım teşviklerinin rekabet koşulları altında özel kesim yatırımları ve istihdam üzerine etkisi: Ekonometrik bir analiz. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15*(1), 83-101.
- Yayar, R., & Demir, Y. (2012). Bölgesel kalkınma ve yatırım teşvikleri: Tokat ilinde bir uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 39*, 119-146.
- Yılmaz, H. (2017). *Türkiye'de yatırım teşviki ve sübvansiyonların siyasal ve ekonomik etkisi* [Doktora Tezi]. İnönü Üniversitesi.
- Yılmaz, H. (2020). Türkiye'de yatırım teşvik sisteminin tarihçesi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 12*(23), 431-441.
- Yolcu, M. (2019). *Türkiye'de uygulanan yatırım teşvikleri ve TR2 bölgesinde bir araştırma* [Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Zanbak, M., & Özdemir, M. Ç. (2019). The effects of investment incentives on regional labour markets in Turkey. In A. Akkoyunlu-Wigley, & S. Çağatay (Ed.) *The Dynamics of Growth in Emerging Economies*, (p. 75-97). Routledge.